

AZ ÜGYÁLLÁSTAN LEHETSÉGES PÁRHUZAMAI AZ ARISTOTELÉSI RÉTORIKÁBAN

KÖNCZÖL Miklós
egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. Bevezetés

Az alábbiakban arra a kérdésre igyekszem válaszolni, hogy milyen – elsősorban elméleti – kapcsolatok lehetségesek Aristotelés *Rétorikája* és a (jog)viták elemzésére a hellénisztikus rétorikai szakírók által kidolgozott módszer között.¹ Ez utóbbit az ügyállások (*stasis*ok) tanaként ismerjük, s az antik iskolai rétorikában arra szolgált, hogy egy meghatározott szempontrendszer segítségével lehetővé tegye az adott vita központi kérdésének azonosítását. Az egyes ügyállások azt jelölik, hogy pontosan miben mond ellent egymásnak az ellenérdekű felek álláspontja, s ezáltal irányt mutatnak az érvelés egészének kidolgozása számára is.² A későbbi hagyomány szerint az első ügyállastan a témnosi Hermagoras tankönyvében szerepelt. Ez a munka nem

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatásával készült.

² A *stasis*okkal foglalkozó szakirodalom legutóbbi áttekintése Michael HOPPMANN: Statuslehre. In: Gert UEDING (Hrsg.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Tübingen, De Gruyter, 2009. VIII. köt., 1327–1358. coll. Magyar nyelven BOLONYAI Gábor annotált bibliográfiája tartalmazza a legfontosabb munkákat a megelőző huszonöt évből: Rétorikai kutatások az elmúlt negyedszázadban. In: HAVAS László – TEGYEY Imre (szerk.): *Bevezetés az okortudományba II.* Debrecen, Kossuth, 1999. 147–222. Az antik források máig legkimerítőbb földolgozása Lucia CALBOLI MONTEFUSCO munkája: *La dottrina degli "status" nella retorica greca e romana*. Hildesheim, Olms, 1986. Nem történeti, hanem analitikus szempontú áttekintést nyújt Heinrich LAUSBERG: *Handbuch der literarischen Rhetorik: Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München, Hueber, 1960. 64–138., és Josef MARTIN: *Antike Rhetorik: Technik und Methode*. München, Beck, 1974. 28–51. A jogi érvelés szempontjából is értékes meglátásokkal szolgál Antoine C. BRAET elméleti megközelítésű értekezése: *De klassieke statusleer in modern perspectief: Een historisch-systematische bijdrage tot de argumentatieleer*. Groningen, Wolters-Noordhoff, 1984. Máig haszonnal forgatható – nem utolsósorban bőséges görög és római példaanyaga miatt – Richard VOLKMANN: *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht*. Leipzig, Teubner, 1885. 38–108.

maradt fenn, egyes részleteinek, és különösen a *stasis*ok elméletének a rekonstrukciójára azonban többen is vállalkoztak a későbbi szerzőknél található *testimonium*ok és töredékek alapján.³ Noha az ügyállastan kétséget kizáróan Aristotelés után jelenik meg a retorikai tankönyvekben, a modern kutatásban ismételtén fölmerült a kérdés, hogy megalapozásához mennyiben járultak hozzá korábbi szerzők, köztük maga Aristotelés.

A hermogenési ügyállastan némelyik részlete a különböző értelmezési lehetőségeket kínáló források alapján nem egészen egyértelmű, az azonban nagyjából világos, mire és hogyan használták a rendszer egészét. A vita résztvevői számára a *stasis*ok olyan elemzési keretet nyújtottak, amelyen belül föltérképezhették az illető jogesettel kapcsolatban rendelkezésükre álló érveket. Az ellentmondás alapjának vagy központi kérdésének az azonosítása ugyanis szükségszerűen megelőzi az anyaggyűjtést. Az ügyállások ilyenformán utat mutatnak a *topos*okhoz, amennyiben meghatározzák, hogy egy eset mely aspektusainak kell előtérbe kerülniük ahhoz, hogy a szónoki érvelés meggyőző legyen. Mindez nem jelenti azonban, hogy akadályoznák a szónokot saját stratégiájának kidolgozásában: a legtöbb esetet számos szempontból meg lehet közelíteni, és a beszéd szerkesztőjének a belátásán múlik, melyeket tartja a leghatékonyabbnak.

A retorika oktatásában a *stasis*oknak didaktikai jelentősége is van, hiszen egy már meglévő érvelés elemzéséhez is használhatóak, s a hallgatók saját érveik összegyűjtésénél is hasznukat vehették „a főkérdések bevett készleteinek”.⁴ A későbbi hellénisztikus szónokiskolákban az alapvető gyakorlatok közé tartozott egy-egy beszéd vagy eset

³ A töredékek és *testimonium*ok legfrissebb gyűjteménye Frédérique WOERTHER: *Hermagoras: Fragments et témoignages*. Paris, Les Belles Lettres, 2012., a korábban mértékadó kiadás Dieter MATTHES: *Hermagorae Temnitae testimonia et fragmenta*. Lipsiae, Teubner, 1962. A korábbi szakirodalomból ld. különösen Georg THIELE: *Hermagoras. Ein Beitrag zur Geschichte der Rhetorik*. Strassburg, Trübner, 1893. és Walther JAENEKE: *De statuum doctrina ab Hermogene tradita: Ad rhetoricae historiam symbolae*. Lipsiae, Noske, 1904. Hermagoras tankönyvének legalaposabb rekonstrukcióját Dieter MATTHES kutatási beszámolója nyújtja: Hermagoras von Temnos 1905–1955. *Lustrum*, vol. 3. (1958) 58–214. A legfontosabb források értékeléséről (Cicero *De inventioné*ja, a *Rhetorica ad Herennium*, Quintilianus, a ps.-augustinusi *De rhetorica*, valamint Hermogenés) ld. uo. 70–107. A *De rhetorica* megbízhatósága mellett érvel Karl BARWICK: Zur Rekonstruktion der Rhetorik des Hermagoras von Temnos. *Philologus*, vol. 109. (1965) 186–218., ellene legújabban Malcolm HEATH: Hermagoras: Transmission and Attribution. *Philologus*, vol. 146. (2002) 287–298. Az utóbbi módszertani megfontolásait láthatólag WOERTHER is elfogadja: i. m. xxxix–xliii. Hermogenés munkájának a rekonstrukcióban való használatával kapcsolatban észszerű figyelmeztetéseket fogalmaz meg Malcolm HEATH: *Metalepsis, paragraphe and the Scholia to Hermogenes*. *Leeds International Classical Studies*, vol. 2, no. 2. (2003) 2. <https://eprints.whiterose.ac.uk/381/1/heathm5.pdf>, és Uő: *Menander: A Rhetor in Context*. Oxford, Oxford University Press, 2004. 5–6., további hivatkozásokkal uo. 4. lj.

⁴ Malcolm HEATH: *Hermogenes: On Issues: Strategies of Argument in Later Greek Rhetoric*. Oxford, Oxford University Press, 1995. 18. A *stasis*okról az antik retorikaoktatásban ld. Donald L. CLARK: *Rhetoric in Graeco-Roman Education*. London, Oxford University Press, 1957. 73., 228–250. (a *controversiával* kapcsolatosan). Hasznosságukról a XXI. századi oktatásban (a tarsosi Hermogenés II. századi tankönyve segítségével) ld. Malcolm HEATH: Teaching rhetorical argument today. In: Jonathan POWELL (ed.): *Logos: Rational Argument in Classical Rhetoric*. (BICS Supplement no. 96.) London, University College, London, 2007. 105–122.

stasisának a meghatározása és az adott ügyállásra összpontosító beszéd összeállítása.⁵ A különféle ügyállás-rendszerek megjelenése⁶ – legalábbis részben – a könnyen elsajátítható elemzési technikák iránti folyamatos igénytel magyarázható (további okokként a filozófiai megfontolások és a jogfejlődés jöhet szóba⁷).

Miután az iskolai rétorikában teret nyert az elképzelés, hogy egy eset fő kérdését azonosítani lehet a *stasis*ok segítségével, az ügyállástan egyben a szónokok azon törekvésének is alapot szolgáltatott, hogy a gyakorlatban befolyásolják hallgatóságuk percepcióját a vitáról. Mikor a szónok állást foglal azzal kapcsolatban, hogy voltaképpen miről is szól a vita, akkor számíthat arra, hogy erre vonatkozó érvei visszhangra találjanak az eljárás többi, hasonló képzésben részesült résztvevője körében is.⁸

A modern kutatás több szempontból is igyekezett megközelíteni az Aristotelés és az ügyállástan közti kapcsolatot. Ide tartozik egyfelől az a törekvés, hogy meghatározzák, Aristotelésnek a *Rétorikán* kívüli munkái milyen fogalmi eszközöket szolgáltatnak az ügyállástanok kidolgozásához.⁹ Ezek a vizsgálódások kétségkívül hozzájárulhatnak az ügyállások elméletének a magyarázatához bizonyos aristotelési elképzeléseken és fogalmakon keresztül, az is valószínűnek látszik ugyanakkor, hogy történeti értelemben aligha képesek a hellénisztikus iskolai rétorikára gyakorolt hatások kimutatására.

Egy másik kutatási irány középpontjában a *Rétorika* értelmezése áll, s ennek során foglalkoznak későbbi szerzők munkáival. Ezek a tanulmányok olyan szöveghelyekre mutatnak rá, amelyek megfelelni látszanak az egyes ügyállások későbbi leírásainak. Ennek során a szerzők azonban – helyesen – kiemelik, hogy Aristotelésnél nincs értelme kidolgozott ügyállástant keresnünk. Ahogy E. M. Cope, az első modern angol nyelvű kommentár szerzője fogalmaz, „a jogi »ügyállások«, melyeket a későbbiekben *στάσεις*-nek és statusnak neveznek, az *ἀμφισβήτησεις* embrionális formájában jelennek meg Aristotelésnél, amelyekre gyakran hivatkozik, ám sosem határozza meg őket pontosan, s nem is alkalmazza jól körülhatárolt és fölismeret technikai és jogi osztályozásként.”¹⁰

⁵ Vö. BOLONYAI Gábor: Bevezetés. In: BOLONYAI Gábor (szerk.): *Antik szónoki gyakorlatok*. Budapest, Typotex, 2001. 27–28.

⁶ A korábbi szakirodalomból ld. Ray NADEAU áttekintését: *Classical Systems of Stases in Greek: Hermagoras to Hermogenes. Greek Roman and Byzantine Studies*, vol. 2. (1959) 53–71. A különböző ügyállás-rendszereket szerkezeti szempontból veti össze Malcolm HEATH: *The Substructure of Stasis-Theory from Hermagoras to Hermogenes. Classical Quarterly*, vol. 44. (1994) 114–129. Az ügyállástanok történetének két fő szakaszáról ld. HEATH (2004) i. m. 2–3. fejezetének tanulságos összefoglalását.

⁷ Vö. HEATH (2003) i. m.

⁸ Vö. Miklós KÖNCZÖL: *Law, Fact and Narratives in Ancient Rhetoric: The Case of the causa Curiana. International Journal for the Semiotics of Law*, vol. 21, no. 1. (2008) 28.

⁹ Ld. különösen Otto A. L. DIETER: *Stasis. Speech Monographs*, vol. 17, no. 4. (1950) 345–369.; Ray NADEAU: *Some Aristotelian and Stoic Influences on the Theory of Stases. Speech Monographs*, vol. 26, no. 4. (1959) 248–254., hivatkozással a korábbi szakirodalomra, újabban pedig Charles MARSH: *A Legal Semiotics Framework for Exploring the Origins of Hermagorean Stasis. International Journal for the Semiotics of Law*, vol. 25, no. 1. (2012) 11–29.

¹⁰ Edward M. COPE: *An Introduction to Aristotle's Rhetoric, with Analysis Notes and Appendices*. London–Cambridge, Macmillan, 1867. 397., hasonlóképpen Octave NAVARRE: *Essai sur la rhétorique grecque*

Ez utóbbi kutatások a *Rétorika* vitaelemzési módszerének két olyan jellegzetességére mutattak rá, amelyek kimondottan aristotelésinek tekinthetők. Az egyik, hogy az Aristotelés által azonosított fő kérdések a tényekre, a minőségekre, és a nagyságra (fontosságra) irányulnak, ez pedig eltér a későbbiekben kanonikussá vált tények–meghatározás–minőség–eljárás fölosztástól. A másik, hogy míg a *stasis*-elméletek jobbra a törvényszéki rétorika területén használható érvek összegyűjtésére javasolják az ügyállásokat, Aristotelés ismételten beszél a fönti kérdések figyelembevételéről a bemutató és a tanácsadó beszédek szerkezetével kapcsolatban is.

Mindezek mellett a *Rétorika* tanulmányozása azzal a meglátással is szolgált, hogy a vitáspontok¹¹ I. könyvben szereplő tárgyalása észrevehetően különbözik a III. könyvtől. Az utóbbi egyfelől rendszerezettebb, másfelől föltételezni látszik az ügyállások mint „védelmi vonalak” valamiféle sorrendjét a jogvitákkal kapcsolatban.¹² Ez a fölismerés a *Rétorika* egységének a kérdését is érinti, amennyiben bizonyos szerzők szerint a III. könyvet, mint egykor önálló rétorikai értekezést, egy későbbi szerkesztő illesztette csak a *Rétorika* két eredeti könyvéhez. Konzervatívabb értelmezésben ezek az eltérések pusztán annak a jelei, hogy Aristotelés megközelítése élete során változott, ami pedig arra enged következtetni, hogy az I–II. és a III. könyvet nem ugyanabban az időben írta.¹³

Egy harmadik lehetséges kérdés, hogy milyen helye lehet az ügyállásoknak az aristotelési rétorikán belül. Ezzel kapcsolatban látott napvilágot az a nézet, amely szerint Aristotelésnek a módszer iránti érdeklődése eleve valószínűtlen, minthogy az ő *inventió*ról alkotott elképzelése nem a törvényszéki, hanem a tanácsadó szónoklást veszi alapul. Eszerint az aristotelési rétorikafogalom egyszerűen összeegyeztethetetlen az

avant Aristote. Paris, Hachette, 1900. 261. Ld. még William M. A. GRIMALDI: *Aristotle, Rhetoric I: A Commentary*. New York, Fordham University Press, 1980. 294 ad 1374a 1–2. Említésre méltó kivétel Friedrich MARX, aki szerint Aristotelés részletesebben is foglalkozhatott az ügyállásokkal, ez a szöveg azonban elveszett: Aristoteles’ Rhetorik. *Berichte über die Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse*, no. 52. (1900) 249.; vö. Antoine C. BRAET: Aristotle’s Almost Unnoticed Contribution to the Doctrine of Stasis. *Mnemosyne*, vol. 52, no. 4. (1999) 416–417. Tekintettel azonban arra, hogy Marx nem Aristotelést tartotta a *Rétorika* összeállítójának (ld. pl. MARX i. m. 241.), ez a fölvetés nem érinti azt az általános nézetet, hogy mit várhatunk ügyállások tekintetében a *Rétorika* ránk maradt szövegétől. Vö. Yameng LIU: Aristotle and the Stasis Theory: A Reexamination. *Rhetoric Society Quarterly*, vol. 21, no. 1. (1991) 53. és BRAET (1999) i. m. 408, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

¹¹ BRAET (1999) i. m. szerint az I–II., illetve a III. könyvben szereplő „két koordinátatlan kísérlet egy *stasis*elmélet kidolgozására”, más-más jegyeket mutat, és eltérő célokra is szolgál. Erről ld. alább a 3.2. pontot.

¹² Vö. pl. Wayne N. THOMPSON: *Stasis in Aristotle’s Rhetoric*. *Quarterly Journal of Speech*, vol. 58, no. 2. (1972) 134–141., és BRAET (1999) i. m. 419., valamint uo. 20. lj.

¹³ Ld. még David C. MIRHADY: Introduction. In: David C. MIRHADY (ed.): *Influences on Peripatetic Rhetoric: Essays in Honor of William W. Fortenbaugh*. Leiden–Boston, Brill, 2007. 7., aki szerint „szinte teljes egyetértés” uralkodik e tekintetben, ugyanakkor hivatkozik (uo. 25. lj.) Eckardt SCHÜTRUMPF munkájára (Some Observations on the Introduction to Aristotle’s *Rhetoric*. In: David J. FURLEY – Alexander NEHAMAS [ed.]: *Aristotle’s Rhetoric: Philosophical Essays*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 99–116.), megjegyezve, hogy „[a] tény, hogy a *Rh. Al.* abban is hasonlít a *Rhet.*-ra, hogy kitér a stilisztikai kérdésekre, szintén az ellen szól, hogy a 3. könyv eredetileg önálló mű lett volna.”

ügyállástannal, utóbbin az „érvek összegyűjtésének ellentmondáson alapuló, kimerítő rendszerét” értve.¹⁴ Az aligha kifogásolható, hogy a *Rétorikát* szembeállítsuk azokkal a későbbi retorikaelméletekkel, amelyek középpontjában a törvényszéki vita és az ügyállások rendszere áll (maga Aristotelés is elhatárolódik – Platón nyomán – a kizárólag törvényszéki retorikára épülő szónoklattantól). Azt azonban nehéz belátni, az ellentmondás fogalma miért volna összeegyeztethetetlen Aristotelés retorikaszemléletétől. A vita magvának azonosítását Aristotelés éppen azért tartja lényegesnek, mert ez garantálja az érvelés és ezáltal a meggyőzés racionalitását.¹⁵

Az ügyállások és a *Rétorika* tanulmányozását illetően a legkörülményesebb tanulmány Antoine Braet munkája. A szerző nem zárkózik el attól a gondolatától, hogy Aristotelés – tág értelemben – hozzájárult a *stasis*ok elméletének kifejlődéséhez, még ha a rendszer sajátosan aristotelési változata (ez jelenik meg az I. könyv 3. fejezetében) nem is talált követőkre a későbbi tankönyvírók körében.¹⁶

Dolgozatom ennek megfelelően a *Rétorika* vonatkozó szöveghelyeit tekinti át, célja pedig az, hogy azonosítsa azokat az elveket, amelyek a vitáspontok aristotelési tárgyalását jellemzik, ezen keresztül azt is megvizsgálva, hogyan illeszkedik ez a megkülönböztetés a *Rétorika* egészébe. Mindezek a vizsgálódások árnyalhatják azt a képet, amely szerint Aristotelés egyrészt kifejezetten törekszik egy kvázi-ügyállástan kidolgozására, másrészt ezt különböző módokon teszi az I., illetve a III. könyvben. Amellett igyekszem érvelni, hogy önálló „tan” kidolgozása helyett Aristotelés inkább saját átfogó rendszerébe igyekszik illeszteni mindazt, ami a kortárs szónoklattan számára közkeletű módszer lehetett. Ami az eltéréseket illeti az I. és a III. könyv szöveghelyeiből kiolvasható szemlélet között, azok álláspontom szerint magyarázhatók a kontextus különbözőségével, egészében véve pedig a kettő kiegészíti egymást, amennyiben a vita elemzésének más-más aspektusaira összpontosítanak.

2. Az ügyállástan vázlata

Mielőtt megvizsgálánk a *Rétorika* vitelemzéssel kapcsolatos szöveghelyeit, célszerű röviden áttekintenünk az ügyállástan szerkezetét és a rendszer legfontosabb működési elveit. Tekintettel arra, hogy számos szerzőnél számos változattal találkozunk, az alábbi vázlat Hermagoras tankönyvének föltehető tartalma és a későbbi tankönyvirodalom nyomán mutatja be az ügyállások korai rendszerét.¹⁷

A források alapján Hermagoras tankönyvének elméleti bevezetésében a retorika hatáskörét a „politikai kérdésekre” (*politikon zétéma*) korlátozta. Ezeken belül megkülönböztetett meghatározott és meghatározatlan kérdéseket (*hypothesis*, illetve *thesis*).

¹⁴ LIU i. m. 59.

¹⁵ Az ügyállásokról mint a relevancia kritériumairól az érvelésben ld. Douglas WALTON: *Relevance in Argumentation*. Mahwah, NJ–London, Lawrence Erlbaum Associates, 2004. 31.

¹⁶ BRAET (1999) i. m. szerint az I–II., illetve a III. könyvben szereplő „két koordinálatlan kísérlet egy *stasis*elmélet kidolgozására”, más-más jegyeket mutat, és eltérő célokra is szolgál. Erről ld. alább a 3.2. pontot.

¹⁷ MATTHES (1958) i. m. 124–166. és 182–186. alapján, de vö. a 18. és 20. jegyzetekkel.

Amennyiben a szónok az előbbi, a meghatározott kérdésekkel kapcsolatban törekszik a meggyőzésre, akkor azonosítania kell azt a fő kérdést (*stasis*), amelyben a szembenálló felek álláspontja ütközik. Ez az ellentmondás négyféle lehet:

- (1) *stochasmos* („következtetés”) – a kérdés az, hogy fönnáll-e egy bizonyos fajta kapcsolat egy személy és egy cselekedet közt (az egyik fél állítása szerint a másik elkövetett valamit, a másik fél tagadja ezt);
- (2) *horos* („meghatározás”) – az ellentmondás középpontjában a cselekedet meghatározása áll, ti. hogy megfelel-e egy adott törvényi tényállásnak (az egyik fél szerint a másik elkövetett egy bizonyosfajta jogsértést, a másik fél vitatja ezt a meghatározást);
- (3) *kata symbebēkos* („minőség”)¹⁸ – a vita a cselekedet igazolása körül forog (a cselekedet elkövetője azt állítja, hogy valamely jogi vagy erkölcsi megfontolás alapján igazolható a magatartása, vagy más szempontból indokolt az enyhébb megítélése, a másik fél tagadja ezt);
- (4) *metalēpsis* („kifogás”) – a vita nem közvetlenül a cselekedetről, hanem az eljárásról szól (a felek egyike szerint az eljárás megindítása vagy folytatása törvényi vagy egyéb szempontból kifogásolható, a másik tagadja ezt).

A *stasis*ok vagy *zétēmata logika* párjaként Hermagoras négy másik ügyállást is leírt, melyeket összefoglalóan a *zétēmata nomika* névvel jelölt.¹⁹ Ez utóbbiak olyan viták elemzésére használhatók, amelyekben a fő kérdés nem a cselekedet jogsértő voltaival, hanem egy szöveg értelmezésével kapcsolatos:

- (1) *rhēton kai hypexairesis* („szöveg és szándék”)²⁰ – az ellentmondás alapja, hogy az egyik fél szerint a szöveg nyelvtani értelme nem tükrözi a rendelkező szándékát;
- (2) *antinomia* („szabályok ellentmondása”) – a két fél két különböző szabályra hivatkozik, melyek ellentmondanak egymásnak;
- (3) *amphibolia* („kétértelműség”) – a szöveg jelentése nem egyértelmű, a szembenálló felek más-más értelmet tulajdonítanak neki;

¹⁸ Elnevezése általában *poiōtēs* (ld. Quint. *Inst.* III 6, 56 = T 26 Woerther: *qualitatem, quam per accidentia, id est katà συμβεβηκός vocat* [sc. Hermagoras]), vö. MATTHES (1958) i. m. 148. A *kata symbebēkos* kifejezés magyarázatához, ld. uo. 2. l.j.

¹⁹ Heath ezzel kapcsolatban rámutat, hogy a négy *nomikon zétēma* egy szöveggel kapcsolatos, Hermagoras ügyállás-definíciója viszont úgy szól, hogy „az állítás, amely révén megragadjuk az előttünk álló ügyet (*hypokeimenon pragma*), amelyre a kérdés irányul és amelyről a vita szól” (*Prolegomenon Sylloge* 22, p. 329, 10–12 Rabe = fr. 10b Matthes), tehát az utóbbiak az ügy érdeméről szólnak, míg a „νομικά ζητήματα περί ρητοῦ” (vö. pl. Hermogenés 37, 17–20), így hát nem a ὑποκειμενον πρᾶγμα-t ragadják meg”: HEATH (1994) i. m. 116, 8. l.j. Woerther szerint a töredék az ifjabb Hermagorastól származik (= fr. 2 Woerther), megjegyezve ugyanakkor, hogy a meghatározás első fele megfelel annak, amit Quintilianus Hermagorasnak tulajdonít (Quint. *Inst.* III 6, 1 = T 24 Woerther): WOERTHER (2012) i. m. 180–181., *ad loc.*

²⁰ Gyakoribb a *rhēton kai dianōia* elnevezés. Hermagoras szóhasználatáról ld. Quint. *Inst.* III 6, 61 = T 41 Woerther: *scripti et voluntatis (quam ipse vocat katà ῥητὸν καὶ ὑπεξαίρεσιν, id est dictum et exceptionem: quorum primus ei cum omnibus commune est, exceptionis nomen minus usitatum).*

- (4) *sylogismos* („kiterjesztő értelmezés”) – az egyik fél szerint a megjelölt szabály nem vonatkozik az adott esetre, a másik fél szerint viszont – *per analogiam* – igen.

Nem minden ügy kínál azonban lehetőséget a meggyőző érvelésre. Előfordulnak olyan esetek, amelyekben a vizsgálat nem vezet *stasis*hoz: az ügyállás hiányát nevezi a hermagorasi hagyomány²¹ *asystatonnak*, s ennek is négy fajtáját különbözteti meg:

- (1) *ellipes* („hiány”) – A felek egyikének állítása hiányos, ezért nincs elégséges alap a tények megállapításához.
- (2) *isotés* („azonosság”) – Mindkét fél ugyanazt állítja a másikról, anélkül, hogy annak állítását tagadná vagy igazolni próbálná a maga tettét, ezért egyikük esetében sem alakulhat ki vita.
- (3) *heteromeria* („egyoldalúság”) – Az egyik fél sem tagadni nem tudja a másik állítását, sem igazolni a maga tettét.
- (4) *aporon* („zsákutca”) – A kérdést nem lehet eldönteni, mivel az állítások ütköztetése *aporiához*, megoldhatatlan problémához vezet.

3. A vita elemzése a *Rétorikában*

3.1. Tények és minőségek megkülönböztetése

A *Rétorika* vitaelemzési módszerét vizsgálva nyomban szembeötlik a ténykérdések és a minőség közti, több helyütt is szóba kerülő megkülönböztetés. A szöveghelyek²² közül kettő szoros hasonlóságot mutat egymással. Az I. könyv 1. fejezetében találjuk a jogi érvelés „szereposztására” vonatkozó, sokat idézett megállapítást, mely szerint

világos mármost, hogy a szembenálló felekre csak az tartozik, hogy megmutassák a vita tárgyát illetően, valami igaz-e vagy sem, megtörtént-e vagy sem; hogy fontos-e vagy jelentéktelen, jogos-e vagy jogtalan, azt – amennyiben a törvényhozó nem határozta meg – a bírónak el kell döntenie, s nem elhinnie a szembenálló feleknek. (1354a 26–30)²³

Az ügyállástan szempontjából itt a szembeállítás egyértelműen a következtetésre²⁴ és a minőségre vagy jelentőségre utal.²⁵ világos azonban, hogy Aristotelész nem a szó-

²¹ Az *asystata* leírása föltehetőleg nem a témnosi Hermagorasnak tulajdonítható, hanem vagy egy későbbi azonos nevű szerzőnek, vagy valaki másnak: vö. Frédérique WOERTHER: Hermagoras et la doctrine des ἀσύστατα ('questions sans consistance'). *Mnemosyne*, vol. 65, no. 2. (2012) 179–202.

²² Aristotelészre saját fordításomban, az Immanuel BEKKER által gondozott porosz akadémiai kiadás (*Aristotelis opera*. Berlin, Reimer, 1831.) oldal- és sorszámai megjelölve hivatkozom. A teljes mű magyar nyelven ADAMIK Tamás fordításában olvasható: ARISTOTELÉSZ: *Rétorika*. Budapest, Gondolat, 1982.

²³ A szöveghely értelmezéséhez ld. KÖNCZÖL Miklós: *Dikologia*. Budapest, Gondolat, 2015. 25–63.

²⁴ Ez talán a meghatározást is magában foglalja.

²⁵ A szöveghely „hagyományos” értelmezése tehát azt sugallja, hogy Aristotelész a szónok által alkalmazható ügyállások körét a *stochasmosra* korlátozná, s egy teljeskörű ügyállásrendszer csak ana-

nok *eszközeként* kezeli ezt a megkülönböztetést, hanem arról beszél, hogy mi a szónok feladata: az állítások bizonyítása (*deixai to pragma*) – még ha ennek legelső lépéseként elengedhetetlen is, hogy azonosítsa a vitás kérdést.

Ugyancsak az I. könyvben, a 15. fejezetben találkozunk egy hasonló megkülönböztetéssel, ahol Aristotelés, a „mesterségen kívüli bizonyítások” körében a tanúk típusait írja le:

[A kortárs tanúk, akiket esküszegéssel vádolhatnak, ha hamisan tanúskodnak] csak azt tanúsíthatják, hogy valami megtörtént-e vagy sem (hogy valaminek az esete fennáll-e vagy sem), a cselekedet minőségét viszont nem, például hogy jogos volt-e vagy jogtalan, vagy hogy haszonnal járt-e vagy sem. Ez utóbbi kérdésekben a kívülállók lehetnek a tanúink, s a leghitelesebbek a régi-ek, mert őket nem lehet megvesztegetni. (1376a 13–17)

A továbbiakban is találunk még hasonló fölosztásokat a tanúvallomásokkal kapcsolatban: „Egyes tanúk a szónokról, mások az ellenfélről tanúskodnak, egyesek a tényekről, mások a jellemről” (23–25). Jóllehet itt is a tények szerepelnek a szembeállítás egyik oldalán, a jellemre vonatkozó bizonyítás is használható arra, hogy a szónok valószínűsítse, hogy valaki hajlamos valaminek az elkövetésére, s ezáltal közvetve a *stochasmos* körébe tartozó érvet is szolgáltatathat.²⁶

Ezek a megkülönböztetések, melyek az egyes ügyállásokra emlékeztetik az olvasót, Antoine Braet kifejezésével esetlegesnek mondhatók²⁷ abban az értelemben, hogy nem céljuk a kérdések közti különbségnek, vagy akár a kérdések lényegének a megvilágítása. Aristotelés ezeken a helyeken csak röviden utal olyan megkülönböztetésekre, amelyek nem igényelnek bővebb magyarázatot. Ennek megfelelően tekinthetjük úgy, hogy a szöveghehelyek tanúsítják e megkülönböztetések jelenlétét a korabeli retorikai gondolkodásban, vagy éppen Aristotelés ismereteit a különböző kérdéseknek a szónoki gyakorlatban alkalmazott szembeállításáról – de önmagukban egyik következtetést sem alapozzák meg. Figyelmet érdemel még, hogy e megkülönböztetések mind a törvényszéki beszédekkel foglalkozó szövegrészekben találhatók, jóllehet a tanúkkal kapcsolatos fejtegetés szóhasználatából kiderül, hogy nem csak a jogos/jogtalan minősége kerülhet szóba egy beszédben.

3.2. Közös és specifikus kérdések a három beszédajtában

A kérdések másfajta megkülönböztetésével találkozunk az I. könyv 3. fejezetében, ahol Aristotelés a három beszédajtát – ezáltal a retorika három területét – a megfelelő hallgatóság alapján azonosítja, eszerint dől el ugyanis, hogy mi a beszéd „célja” (*telos*)

litikus eszközként szolgálna, amellyel az eldöntendő kérdést lehetne meghatározni, az érvek összegyűjtését viszont nem segíthetné.

²⁶ Másfelől azonban használhatók *exó tu pragmatos* is, hogy együttérzést vagy haragot ébresszenek a hallgatóságban.

²⁷ Vö. BRAET (1999) i. m. 410., 413.

(1358a 36–b 2). A *telos* határozza meg azt a fő kérdést, amelyről a hallgatóság dönt vagy véleményt formál, s amelyre ezért a meggyőzésnek irányulnia kell. A tanácsadó beszéd célja, hogy meggyőzzön valaminek a hasznos vagy káros voltáról (aszerint, hogy rábeszélés vagy lebeszélés a beszélő szándéka); a törvényszéki szónok (aki vádol vagy védekezik) egy cselekedet jogos vagy jogtalan voltáról igyekszik meggyőzni; a bemutató beszédekben (amelyek dicsérnek vagy elmarasztalnak) pedig az a kérdés, hogy valami dicséretes vagy szégyenletes (20–29).

Aristotelés magyarázata szerint a *telosokból* következnek az egyes beszédfajták fő kérdései, míg az adott típusba sorolható beszédben más kérdések ennek alárendelve fordulhatnak elő. Többek között egy törvényszéki példán keresztül is megvilágítja ezt:

Hogy az egyes beszédfajták célja az, amit mondtunk, annak a jele ez is: olykor nem vitatunk egyéb dolgokat, például egy törvényszéki szónok azt, hogy elkövetett valamit, vagy hogy kárt okozott – azt azonban nem ismeri el, hogy jogtalanul cselekedett, hiszen akkor nem is kellene tárgyalás. (1358b 29–33)

Zárásként pedig azt a gyakorlatias tanulságot vonja le, hogy „először is rendelkezünk kell állításokkal (*protaseis*) mindezekre vonatkozóan” (1359a 6–7).

A *telosokhoz* szorosan kapcsolódik még két olyan kérdés, amelyek egyszersmind közösek a három beszédfajtában. Az is szükséges ugyanis – teszi hozzá Aristotelés –, hogy a szónok kész legyen állást foglalni a tényekkel kapcsolatban, „hiszen ami lehetetlen, azt nem lehet megtenni, s az sem lehetséges, hogy megtörtént – hanem [csak] ami lehetséges; a tanácsadó, a törvényszéki és a bemutató szónoknak is szüksége van ezért olyan állításokra, amelyek a lehetséges és lehetetlen dolgokra vonatkoznak, valamint arra, hogy valami megtörtént-e vagy sem, s hogy bekövetkezik-e vagy sem” (11–16). A szónokok továbbá „nem csupán azt akarják megmutatni, amit említettünk, hanem azt is, hogy a jó vagy rossz, dicséretes vagy szégyenletes, jogos vagy jogtalan dolog nagy vagy csekély – akár a dolgok önmagukban, akár egymáshoz hasonlítva” (18–22), ezért hát ezekkel kapcsolatban is rendelkezniük kell megfelelő állításokkal.

Láthatjuk, hogy ezúttal a kérdések más szempontok alapján, sőt más szinten merülnek föl, mint a jogi esetekben a tény- és minőségbeli kérdések. A három *telos* olyan kérdésekre mutat rá, amelyek egy adott beszédfajtában szükségszerűen kerülnek szóba, s ezáltal a retorikaelméleti osztályozás célját (is) szolgálják. A lehetőségek/tények, illetve a nagyság kérdései viszont mindhárom területen megjelennek.

A kérdések tárgyalásában egyfajta logikai sorrend is fölfedezhető. Noha Aristotelés elsőként említi a *telosokat*, és csak ezt követően a közös (*koinon*) kérdéseket, ami nyilvánvalóan a kontextusból következik (ti. a kiindulópontja az volt, hogy három beszédfajta különböztethető meg), azt is világossá teszi, hogy az első kérdést a lehetőség/tények jelentik. Ha az érvelés kiter arra, hogy valaminek az esete fönnáll (vagy megtörtént, vagy meg fog történni) vagy lehetséges, akkor ezt követően kerülhet sorra a

telos által kijelölt kérdés, a nagyság (fontosság, súlyosság) kérdése pedig a harmadik helyen következik.²⁸

Ebben a sorrendben tekintve az Aristotelés által leírt kérdéseket, csakugyan hasonlóan a *staseis logikai* sorozatára, még hozzá a *stochasmos–poitós–poson* lépéseire, amely némiképpen különbözik ugyan Hermagoras rendszerétől, mégis fölvezet egy beszéd gondolatmenetének lehetséges lépéseit.

Az ügyállás-elmélet aristotelési előzményeivel foglalkozó cikkében Antoine Braet mellett érvel, hogy a *stasis*oknak a *Rétorika* I. könyvében található tárgyalása alapvetően különbözik attól, amit a III. könyvben olvashatunk, sőt, valójában egy teljesen önálló elméletéről van szó. Az I. könyv 3. fejezetében a *stasis*ok meghatározásának alapja egy logikai elemzés, melynek köszönhetően „kimerítő sorozatot alkotnak”.²⁹ Az is egyértelműnek látszik, hogy lényegi különbség van a Braet által *telé-staseis*nek, illetve *koina-staseis*nek nevezett kérdések közt: míg az utóbbiak nem szükségképpen kerülnek elő minden helyzetben, az előbbieket semmi esetre sem mellőzheti a szónok.³⁰ Harmadszor, a III. könyvben leírt *stasis*ok funkciója a *kiválasztás* és az *elrendezés*, az I. könyvben viszont a meggyőzés eszközeinek az *osztályozását* célozzák. Ahogy Braet fogalmaz, „[a] *stasis*ok I. 3.-ban történő említésével a szerző célja az, hogy – az I. 4.-től kezdve – felsorolhassa a *telé*hez és a *koiná*hoz kapcsolódó tartalmi *topos*okat.”³¹ Az I. könyvben tetten érhető megközelítés tehát Braet szerint egyrészt mélyebb, másrészt szélesebb, mint a III. könyvé, ugyanakkor eredetibbnek is látszik, bár a későbbi szerzők körében nem talált követőkre.

Braetnak abban kétségtől igaza van, hogy Aristotelés jól megalapozott leírását adja a kétféle kérdéseknek, ahogy a kérdések osztályozási jelentősége is egyértelműnek látszik. Hogy az egyes *telos*-kérdések mellőzhetőek-e vagy sem, az viszont már azon múlik, milyen funkciót tulajdonítunk nekik.

Az Aristotelés által leírt *telos*ok tehát annyiban határozzák meg a beszéd típusát, hogy rámutatnak a szónok feladatára a meggyőzés terén. Ha az a cél, hogy valakit vádoljon vagy védjen a bíróság előtt, akkor a „végső” kérdés a jogosság/jogtalanság lesz, maga a beszéd pedig a törvényszéki rétorika területére tartozik. Mindháromféle *telos*, ezáltal pedig mindhárom beszéd fajta esetén találunk ilyen kérdést, ez a kérdés pedig meghatározza azt a vitáspontot, amelyet – Braet szerint – a szónok nem mellőzhet (el térően azoktól, amelyek a *koinon* kérdésekből következnek). Ez utóbbi állítása azonban nehezen tartható, ha figyelembe vesszük Aristotelés kijelentéseit a lehetőségeket és

²⁸ Noha a nagyság kérdése bizonyára valamennyi beszédfajtában alkalmazható, mégsem látszik szükségszerűnek, hogy a szónok megemlítsé (szemben a lehetőség/tények kérdésével, amelyek – hacsak hallgatólagosan is – csakugyan jelen vannak valamennyi esetben). Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy Aristotelés csupán annyit ír, hogy „valamennyi szónok igyekszik kimutatni” a jelentőséget/nagyságot a szóban forgó tárgyat illetően. Ez tekinthető túlzásnak, ám mégis tükrözheti az athéni szónokok tényleges gyakorlatát.

²⁹ BRAET (1999) i. m. 417.

³⁰ BRAET (1999) i. m. 411–412. és 417. ezért „megkerülhetetlen bizonyítási tehernek” nevezi ezeket, vö. még William D. HARPINE: Stock Issues in Aristotle's *Rhetoric*. *Journal of the American Forensic Association*, vol. 14. (1977) 73–81.

³¹ BRAET (1999) i. m. 420.

tényeket illető kérdésekről (1159a 11–16). Ha valakit egy bizonyos – jogtalan – cselekedet elkövetésével vádolnak, ő azonban képes bizonyítani, hogy lehetetlen, hogy ő követte volna el, akkor a középpontban a lehetőségek/tények kérdése áll (az ügyállástan rendszerében a *stochasmos*), anélkül, hogy a *poiotes* ügyállásához tartozó kérdések akár csak szóba kerülnének. Ez viszont nem változtat azon, hogy a beszéd továbbra is a törvényszéki beszédek közé tartozik, *telosa* pedig a jogosság/jogtalanság lesz. A *telos* alapján tehát föltehető az a kérdés, hogy a vádlott elkövetett-e valamely konkrét jogtalan cselekedetet megfelelő igazolás nélkül (vagy Aristotelés jogsértés-definícióját alapul véve: okozott-e kárt szándékosan és törvényellenesen). A válasz akkor is nemleges lesz, ha a vádlott azt bizonyítja, hogy nem ő követte el a cselekedetet, és akkor is, ha azt, hogy megfelelő oka volt rá. Ez a „végső” kérdés tehát nem azonos az ügyállással, és Aristotelés mintha érzékelné ezt a különbséget.

Az eddigiekből úgy látszik tehát, hogy Aristotelés beszédfajtái nem teljesen függetlenek ugyan a vitáspontok kérdéseitől, mégsem azonosak velük. Ebből pedig az következik, hogy a szónoknak nem kell szükségképpen kitérnie a minőség kérdésére, amely közvetlenül utalna az illető beszédfajta *telos*ára. Az ügyállások esetén viszont a kérdés tárgyalása szükségszerű – ettől ügyállások.³² Ebben a tekintetben tehát nem látunk különbséget a *telé* és a *koina* között, a *telos*-kérdések (azaz a minőségek) pedig nincsenek privilegizált helyzetben Aristotelés vitaelemzési modelljében.

Mielőtt most rátérnénk arra kérdésre, hogy a *Rétorika* I. könyvéből kiolvasható vitaelemzési módszer csakugyan alapvető eltérést mutat-e a III. könyvben találhatóéhoz képest, érdemesnek látszik előbb sorra vennünk a törvényszéki beszédeknek az I. könyv végén tárgyalt sajátos érvtípusait is, hogy megvizsgáljuk az ügyállástannal mutatkozó párhuzamok lehetőségét.

3.3. A vita elemzése és a jogi érvek

Általános vélemény, hogy Aristotelés megjegyzése, amely szerint „gyakran elismerjük, hogy megtettünk valamit, viszont azt nem, amit a vádirat szó szerint tartalmaz, vagy amilyen jogellenes cselekedetre vonatkozik” (1373b 38–1374 a 2) a meghatározás (*horos*) ügyállásának az előképe,³³ és hogy azt a fölismerést tükrözi, hogy az egyik ügyállás háttérbe szorulhat egy másikkal szemben.³⁴ Braet idézett tanulmányában azt is megjegyzi, hogy az *epigramma* (a cselekedet törvényi besorolása) kérdése valahogyan kapcsolódik a minőség (*poiotes*) ügyállásához, jóllehet a kettő nem válik el egyértelműen.³⁵ Az a kérdés azonban, hogy mindezek a problémák illeszkednek-e – és ha igen, hogyan – Aristotelésnek a jogi érveléssel kapcsolatos fejtegetései szerkezetébe, szinte semmilyen figyelmet sem kapott.

³² Az viszont nem látszik valószínűnek, hogy a nagyság (*poson*) kérdése önállóan, valamelyik más kérdés nélkül is fölmerülhetne.

³³ Ld. pl. GRIMALDI i. m. 294. *ad loc.*

³⁴ Ld. BRAET (1999) i. m. 413.

³⁵ Ld. uo.

Világosnak látszik, hogy az I. könyv 10–14. fejezetében Aristotelés a jogsértés előrebocsátott meghatározásának elemei szerint veszi sorra a törvényszéki retorika sajátos érveit. A 10–12. fejezetben az indítékkal kapcsolatos *topos*okról esik szó. Ezek szolgálhatnak olyan érvek alapjául, amelyek célja, hogy rámutassanak: egy adott személy lelki alkata vagy jelleme valószínűvé teszi, hogy csakugyan elkövette azt a cselekedetet, amellyel vádolják. A 13. fejezetben a cselekedetek jogos, illetve jogtalan voltára irányuló érvek szerepelnek. Először az *epigramma*, amely Aristotelés szerint az írott törvényhez kötődik, majd az *epieikeia*, amely pedig az íratlanhoz.

Aristotelés fönt idézett jogsértés-definícióját tekintve azt látjuk, hogy a 10–12. fejezet anyaga a „károkozás” fogalmára összpontosít, a 13. fejezet pedig arra, hogy valami „törvényellenesen” történt-e, a kettőt pedig a tudati elem („szándékosan”) köti össze, egyben Aristotelés perspektíváját is jelezve. Aristotelés tehát a jogsértés definíciójából indul ki e fejezetek fölépítésekor, a tárgyalás során pedig azt emeli ki, az elkövető hogyan viszonyul cselekedetéhez. A kérdés mármost az, hogy ez a jól körülhatárolt szempont mennyi teret enged egy ügyállás-rendszer belső logikájának.

Azt, hogy a 10–12. fejezetben tárgyalt érvek első csoportjának a középpontjában az a kérdés áll, hogy egy adott személy elkövetett-e egy adott cselekedetet, az is alátámasztja, ahogy Aristotelés a törvényi tényállás (meghatározás) kérdését bevezeti: „gyakran elismerjük, hogy megtettünk valamit, stb.”. Ilyenformán nem csak az *epigramma* kérdését azonosítja, hanem azt is, amely ezekben az esetekben háttérbe szorul, ti. a tényekét. Ezek szerint tehát egymás mellett szerepel itt a *stochasmos* és a *horos* ügyállása, utóbbi első alkalommal a *Rétorika* szövegében.

Az I. könyv bevezető fejezetében, a szónok és a bíró feladatairól szólva Aristotelés csak három kérdést említ: hogy valaminek az esete fönnáll/fönnállt/fönn fog állni, hogy jogszerű-e, illetve hogy jelentős-e. Hasonlóképpen jár el a 15. fejezetben, a tanúk osztályozásánál. Talán nem túlzás föltételeznünk, hogy ezekben a megkülönböztetésekben a „tények” kérdése magában foglalja a meghatározást is. A bíróság elé kerülő kérdés ugyanis sohasem elvont („X elkövetett-e valami jogellenes dolgot”), hanem – amint az az 1374a 1–2 szavaiból is kitűnik, a keresetnek/vádiratnak többé-kevésbé pontos törvényi terminusokban kell tartalmaznia a vádat. Ez utóbbi tehát – és következőképpen a bírák által eldöntendő kérdés is – úgy jelenik meg, hogy „X elkövette-e Y cselekedetet”.

A 13. fejezetben viszont Aristotelés nem azzal foglalkozik, hogy mit tehetnek a tárgyalás során a peres felek, vagy hogy mit kell tenniük. Először arra hivatkozik, amit „gyakran megteszünk”, gyakorlatias igazolását adva ezáltal *stochasmos* és *horos* megkülönböztetésének. Következő lépésként pedig a *horos*t helyezi a tárgyalás (sajátosan aristotelési) kontextusába. Ahogy fogalmaz, a meghatározás fő kérdése végső soron az, hogy „valaki igazságtalan és gonosz-e, vagy sem” – amit az elkövető lelki alkatára való utalások is alátámasztanak.

Epigramma és *epieikeia* szoros kapcsolatát ismételten hangsúlyozza az 1374a 19–20 átvétele: eszerint az előbbi az írott, az utóbbi az íratlan törvényhez kötődik, így aztán mindkét *topos* ahhoz a kérdéshez kapcsolódik, hogy az illető cselekedet törvényellenes volt-e. A példa, amellyel Aristotelés szemlélteti az *epieikeia* jogértelmezési elvként való alkalmazását, ugyancsak a kettő közti szoros kapcsolatot mutatja, hiszen az alapprobléma egy nem kellően részletezett törvényi tényállásból következik. A példát záró

mondat („az írott törvény szerint tehát jogsértést követ el, valójában azonban nem, s ez utóbbi a méltányos” 1374a 36–b 1) úgy is érthető, hogy a vádlott megvalósította ugyan a „testi sértés” (*trószai*) tényállását, a cselekedet mégsem jogsértő, legalábbis nem a megjelölt törvénybe ütközik. Aristotelés állítása azonban ennél erősebb: a vádlott *nem* követett el testi sértést, hiszen a törvényhozó bizonyára nem akarta volna, hogy ezt a tényállást olyan esetre alkalmazzák, ahol valaki csupán vasgyűrűt viselő kezét emeli ütésre.

Miközben tehát Aristotelés egyértelművé teszi a törvényi definíció és a méltányosság különbségét (az előbbi fogalmilag az írott, utóbbi az íratlan törvényhez kötődik),³⁶ kiemeli a kettő közös pontjait is, ti. hogy mindkettő a meghatározás *toposát* veszi alapul, és az elkövető szándékára összpontosít.

A méltányosság és a hellénisztikus rétorikában leírt „törvényi kérdések” (*zétémata nomika*) kapcsolataira a következőkben térek majd ki. Előbb azonban a minőség ügyállásának aleteit és az *epieikeia* aristotelési tárgyalása során említett *toposokat* vetem össze.

Az ügyállástanokban a *poiotésen* belül két aleteset szokás megkülönböztetni: az *antilépsist* és az *antithesist*.³⁷ Előbbi középpontjában az az állítás áll, hogy a cselekedet nem volt jogtalan: ez többé-kevésbé megfeleltethető az „interpretív” méltányosságnak. Az *antithesis* körébe ezzel szemben olyan esetek tartoznak, ahol a szónok egyéb megfontolásokra hivatkozik. Ez utóbbi aletei az *antistasis*, az *antenkléma*, a *syngnómé*, valamint a *metastasis*. Közülük az első, az *antistasis* alapja a vádlott azon állítása, amely úgy igyekszik igazolni a cselekedetet, hogy rámutat: alapjában véve jó célra irányult. Az *antenkléma* lényege, hogy a vádlott valaki másnak (általában a vádlónak) a jogellenes magatartását jelöli meg saját cselekedete okaként. A *syngnómé* esetében a vádlott elismeri, hogy jogellenesen cselekedett, egyben azonban enyhébb elbírálást kér, vagy a szándékosság hiányára, vagy egyéb körülményre hivatkozva. Végül a *metastasis* olyan vitára utal, amelyben a vádlott azáltal igyekszik elhárítani a felelősséget, hogy rámutat: valaki vagy valami más készítette arra, hogy elkövesse a vád szerinti cselekedetet.

Természetesen nehéz volna egyértelmű megfelelést kimutatni az aristotelési *toposok* és az itt felsorolt ügyállások között. Magának az ügyállástanak a forrásait is sokszor nehéz értelmezni, nem utolsósorban ezért, mert a különböző szerzők különböző elhatárolásokat alkalmaznak,³⁸ így aztán ugyanazon a kereten belül is gondot okoz, hogy megfeleltessük egymásnak az eltérő rendszereket. Fontosabb különbség azonban, hogy a *stasis*-elmélet szerzői célja az volt, hogy egyértelműen elhatárolják egymástól

³⁶ Az *epigrammát* érintő érv középpontjában a vád megfogalmazása áll: ha valakit „szentségtöréssel” vádolnak, és a célja, hogy bizonyítsa, csak lopást követett el, akkor a következőket kell állítania: (1) a szentségtörés olyan dolog ellopása, amelyik az istenségé; (2) amit ő elvitt a templomból, az nem az istenségé. Az *epieikeia* esetén az írott törvény által adott meghatározás kellően világos, ahogy az is, hogy a vitatott cselekedet a megjelölt tényállás alá tartozik: aki kezén vasgyűrűt viselve üt meg valakit, annak azt kell kimutatnia, hogy a gyűrű nem meríti ki a „vas” törvényhozó által alapul vett (de írásban nem rögzített) definícióját.

³⁷ Nem szólva most a *pragmatiké/dikaiologiké/peri prosópu/peri hairétón kai pheuktón* fölosztásról.

³⁸ Ld. pl. HEATH (2004) i. m. 2. fejezetét.

az egyes kategóriákat,³⁹ Aristotelésnek viszont nem kizárólag a megkülönböztetés volt a célja (arról nem is beszélve, hogy az ő megkülönböztetései nem föltétlenül ugyanazokat a szempontokat követik, mint a későbbi szerzőké), hanem olyan tágabb, egységesítő, kategóriákat is bevezet, mint a beszédfajták *telosai*, vagy a törvényszéki beszédek esetében a jogsértés definíciója.

Ezzel együtt is mondhatjuk, hogy az aristotelési *syngnómé*, amely magába foglalja az *adikémák*, *atychémák* és *hamartémák* megkülönböztetését, bár talán nem feleltethető meg minden további nélkül a hasonló nevű *stasis*nak, részben lefedi az oda tartozó kérdéseket, pl. a következő maximák révén: „ne a részt, hanem az egészet nézzük”, „legyünk elnézőek az emberi gyöngeséggel szemben”.

A *Rétorikában* a nagyság közös *toposá*hoz kapcsolódó jogi érvek minden különösebb átmenet nélkül követik a méltányossági érveket. Aristotelés itt is egyértelművé teszi, hogy ezek az érvek valamely jogsértés súlyosságára vonatkoznak (*adikéma de meizon*, 1374b 24). A közös *topos* tehát kétszeresen is kapcsolódik a törvényszéki szónoklás sajátos érvtípusaihoz. A *toposok* sorrendje egyrészt megfelel a 3. fejezetben vázoltnak: lehetőség/tények – jogosság – nagyság/fontosság, másrészt pedig a 10–14. fejezet anyagát a jogsértés fogalma tartja össze. A szerkezet tehát a kérdések sorrendjét követi, másrészt fogalmilag is egységes.

Összefoglalóan azt mondhatjuk a *staseis logikai* megfelelőiről az I. könyvben, hogy a 3. fejezetben megjelenő kérdések csakugyan a 4. fejezettől ismertetett anyag tárgyalásának szerkezetét vetítik előre. Ezt a szerkezetet azonban Aristotelés nemcsak annyiban követi, hogy előbb következnek a *telosok toposai*, majd a *koina*, hanem a törvényszéki szónoklatok 10–14. fejezetben ismertetett sajátos *toposainak* a tárgyalása során is. Ez utóbbiban a jogsértés-definíció is szervező elemként jelenik meg, ami pedig a törvényszéki rétorika *telosának* felel meg. A jogsértéshez négy kérdés kapcsolódik, amelyek közül az *epigramma* a 13. fejezetben kerül szóba. Ez részben a kortárs szónokok gyakorlatának felelhet meg, részben pedig a cselekedetek jogos/jogtalan minőségének.

3.4. A vitáspontok és a beszéd szerkezete

A III. könyv utolsó fejezeteiben Aristotelés a szónoklat elrendezését (*taxis*) tárgyalja. Ennek során leírja az egyes részek funkcióját, valamint az alkalmazható *toposokat*. Az ügyállásoknak megfeleltethető kérdésekre való utalást találunk a bevezetésről (*prooimion*), az elbeszélésről (*diégésis*), valamint a bizonyításról (*pistis*) szóló részekben.

³⁹ Minden bizonnyal azért, hogy minden esethez hozzárendelhessenek egy ügyállást, s annak megfelelően határozzák meg az érvelés stratégiáját. Ezzel együtt sem kizárt, hogy a főkérdéshez tartozó mellékkérdések esetében is rámutassunk egy-egy ügyállásra. Későbbi szerzőknél szereplő példa szerint egy férj feleségét egy eunuchal találja az ágyban, és házasságtörésre hivatkozva megöli. Ebben az esetben a védelem kiindulhat a „viszontvád” (*antentkléma*) ügyállásából, amennyiben a gyilkos állítása szerint tettét a házasságtörésről szóló törvény igazolja. Ennek alkalmazhatóságát viszont az az állítás alapozná meg, hogy az eunuch csakugyan képes házasságtörést elkövetni, ez pedig „meghatározás” (*horos*) kérdése, vö. HEATH (1994) i. m. 114.

Aristotelés szerint a bevezetés fő feladata az, „hogymutassa a célt (*telos*), amelyre a beszéd irányul” (1415a 22–23), tehát hogy „címszavakban (*kephalaíódós*) bemutassa az álláspontját, hogy a [beszéd] testének feje (*kephalon*) is legyen” (1415b 7–8). Ez láthatólag megfelel a vita fő kérdései azonosításának, a közvetlen célja azonban az, hogy a hallgatóságot képessé tegye az okfejtés követésére (valamint hogy elfogadtassa velük: a beszéd fő kérdése az, amit a szónok meghatároz).

A bevezetésre hárul egy másik feladat is, amelynek elvégzését a hallgatóság morális ingatagsága teszi szükségessé: ez az Aristotelés által „orvoslásnak” (*iatreuma*, 1415a 24) nevezett szónoki eszközök elhelyezése. Ezeknek az eszközöknek egy része a szónokra, illetve az ellenfélre irányul, más részük pedig a hallgatóságra és a vita tárgyára (26–27).⁴⁰ Az előbbieket célja a vádaskodás (*diabolé*) alkalmazása vagy elhárítása (28–29), míg az utóbbiaké, hogy a hallgatóság jóindulatát és figyelmét megnyerjék (vagy éppen ellenkező hatást váltsanak ki) (34–36).⁴¹

A 15. fejezet java része ezután azzal foglalkozik, hogy hogyan kell a *diabolét* kezelni a törvényszéki beszédekben. Az effajta vádak azáltal befolyásolhatják a bírói döntést, hogy rossz fényben tüntetik föl az ellenfél személyét, illetve (kimondatlan) analógiákat alapoznak meg. Aristotelés tizenegy módját különbözteti meg annak, hogy a védelem elhárítsa vagy ellensúlyozza a *diabolé* hatását, továbbá kettőt, amelyet mindkét fél alkalmazhat, végül egy olyat, amelynek révén a vádló erősítheti meg a saját állításait.

A vádaskodással szemben használható módszerek egyike Aristotelés szerint megfelel annak, ahogy a vita fő kérdéseiben (*ta amphibétumena*) foglalunk állást, azt állítva, hogy a vád „nem igaz, vagy [a benne szereplő cselekedet] nem okozott kárt, vagy nem az illetőnek, vagy nem akkorát, mint állítják, vagy nem volt jogtalan, vagy nem olyan mértékben, vagy nem volt szégyenletes, vagy hogy nincs jelentősége” (1416a 6–9).

A *diabolé*val szembeni érvelés más módjai közül egyesek közvetlenül kapcsolódnak a jogosság kérdéséhez: így az az állítás, hogy a vitatott cselekedet előnyös hatással is járt, vagy hogy az oka véletlen, tévedés, vagy szükséghelyzet volt, vagy hogy az elkövető szándéka nem a károkozásra irányult. Más érvek vagy az ellenfél személyére irányulnak, vagy arra kívánnak rámutatni, hogy a *diabolé* általában, vagy az adott vád az adott esetben nem megbízható. Itt kerül sor továbbá első alkalommal a *res iudicata* érvének említésére a *Rétorikában*, azzal az érveléssel együtt, hogy az eljárás nem a megfelelő bíróság előtt indult. Ezek az érvtípusok az ügyállástanokban a *metalépsis*nek felelnek meg.⁴²

⁴⁰ Amint a rákövetkező magyarázat mutatja, a négy tényezőtől kétféle *prooimion* egyike a beszélőt és az ellenfelet kapcsolja össze, a másik a hallgatóságot és a tárgyalt kérdést.

⁴¹ Vö. Aristotelés megjegyzését a korábbi szakmunkákról (1354b 19–20), valamint a hallgatóság jellemzőiről a törvényszéki vitákban (1354b 8–11, 31–1355a 1).

⁴² 1416a 28–35: „Másik [*topos*], hogyha már született ítélet, ahogy Euripidész válaszolt Hygiainónnak az *antidosis*-ügyben, amikor amaz istentelenséggel vádolta, amiért esküszegésre biztat írásában: »Csak nyelvem esküdött, elmém nem tett esküt«. Állítása szerint [Hygiainón] jogellenesen járt el, amikor olyan üggyel fordult a bírósághoz, amely a Dionysia versengésére tartozott; ott, úgymond, már számot adott e szavakról, vagy számot ad majd, ha [ott] emel vádat ellene.” Ld. Edwin CARAWAN: What the Laws Have Prejudged: Παράγραφη and Early Issue-Theory. In: Cecil W. WOOTEN (ed.): *The Orator in Action and Theory in Greece and Rome*. Leiden, Brill, 2001. 17–51., kül. 37. és 44–47. a *metalépsis* kettős termé-

Ennél is fontosabb azonban számunkra annak a listának a szerkezete, amelyben Aristotelés azt sorolja föl, milyen szempontok szerint lehet vitatni magát a fő kérdést (*amphisbétésis*). Az első a tények kérdése, ezt követi a három alapvető minőség, amelyek a beszédfajták *telos*ainak felelnek meg, majd – mindhárom esetében alkalmazhatóan – a nagyság vagy fontosság közös *toposa*. Ez kétségtől tükrözi a vitáspontok Braet által megfigyelt szelektív funkcióját, másfelől azonban annak is megfelel, amit Aristotelés az I. könyvben mond, ti. hogy a tények közös *toposa* az alapja minden olyan érveknek, amely egy cselekedet minőségére irányul,⁴³ a nagyság közös *toposa* pedig a három alapvető minőség (előnyös/hátrányos, jogos/jogtalan, dicséretes/szégyenletes) mindegyikével kapcsolatban alkalmazható.

Ugyanezek a vitáspontok kerülnek elő az elbeszélés (*diégésis*) tárgyalásánál is. A bemutató beszédekben Aristotelés szerint vagy azt kell bizonyítanunk, „hogy úgy van – hogyha ez hihetetlennek látszik –, vagy azt, hogy egy bizonyos minőségű (*poion*) vagy jelentőségű (*poson*) volt, vagy mindezeket együtt” (1416b 20–21). Hasonlóképpen, egy törvényszéki beszéd *diégésis*ének arról kell meggyőznie a hallgatóságot, „hogy valami megtörtént, vagy hogy károkozás vagy jogsértés történt, vagy hogy a tények olyan jelentőséggel bírnak, mint állítja” (1417a 1–2). A védelem – teszi hozzá – megelégedhet azzal, hogy e pontok egyikével kapcsolatban ébreszt kétséget, s ezért az ő elbeszélésük rövidebb lehet: „nem kell foglalkoznunk azzal, amit nem vitatunk, hacsak nem a [vitáspontra] irányul, például ha [azt állítjuk] valamit elkövettek, de jogellenes nem volt” (1417a 10–12).

Végül a bizonyítással foglalkozó fejezet elején azzal az állítással találkozunk, mely szerint „négy kérdésben lehetséges vita”: e négy kérdés pedig – ismét – a tények, a károkozás, a fontosság és a jogszerűség (1417b 22–26). A bemutató beszédekben „leginkább azt hangsúlyozzák, hogy jók és előnyösek [a cselekedetek]”, a tények kérdése pedig csak akkor kerül előtérbe, „ha bármelyik hihetetlen, vagy ha valaki másnak tulajdonítja” (1417b 30–34). A tanácsadó beszédekben megvitatható kérdések azok, „hogy a javasolt dolgok bekövetkeznek-e, vagy ha lehetségesek, akkor a javasolt döntés jogszerűtlen-e, vagy elönytelen, vagy jelentéktelen” (1417b 34–36).

A törvényszéki retorikára koncentrálna azt láthatjuk, hogy a négy fő kérdés (*amphisbétésis*) sorozata változatlan – kivéve az igazolás és a nagyság helyét, amelyek más-más sorrendben szerepelnek a két szöveghelyen –, valamint hogy a három minőségből csak kettő, a kár és a jogszerűség jelenik meg bennük. Ez egyrészt magyarázható azzal, hogy a cselekedet dicséretes/szégyenletes voltának tárgyalása mellébeszélésnek tűnhet egy jogvitában. Másrészt azonban fölveti a kérdést, hogy a „kár” fogalma mennyiben kapcsolódik a tanácsadó beszédfajta *telos*ához.

szetéről. Azzal az állítással, hogy az ügyben már született ítélet, a szónok meg kívánja előzni a további pereskedést; az eljárási kérdésekre hivatkozva pedig más fórumon kívánja folytatni a pert. Aristotelés itt a *diabolé*val (az *antidosis*-ügyben az istentelenség mellékesen fölhozott vádjával) foglalkozik, s ezért nem szükséges megkülönböztetnie a kettőt; a múlt- és jövőidejű alakok együttes használata (*dedókenai logon, é dósein*, 33–34) is mindkét lehetőséget nyitva tartja.

⁴³ Ezt jól mutatja Aristotelés példája, „Iphikratés [válasza] Nausikratésnak, elismerte ugyanis, hogy elkövette, amit [amaz] állított, s azt is, hogy kárt okozott vele, azt viszont nem, hogy jogsértést követett volna el” (1416a 10–12).

Míg a bemutató és a tanácsadó beszédekénél a minőséggel kapcsolatos vitáspontok egymás mellett állnak az érvelés szempontjából,⁴⁴ a törvényszéki érvelésben lényegesen látszik a kár és az igazolás sorrendje. Abból, hogy a „jogszerűség” valamennyi fönt idézett helyen a „kár” kérdése után következik,⁴⁵ arra következtethetünk, hogy az elkövetett cselekedet káros volta teszi szükségessé az igazolást. Hogyha a vádlott elismerte, hogy egy bizonyos cselekedet elkövetésével másnak kárt okozott (*eblapsen*), akkor nem áll rendelkezésére más érv, mint hogy a kár nem olyan mértékű (*u tosonde*), mint a vád állítja, vagy hogy a cselekedet valamiképpen mégis igazolható (*dikaiós*).

Ez pedig arra enged következtetni, hogy a kár fogalma, amely egyébként a tanácsadó beszédek *telos*ához kötődik, sajátos szerepet játszik a törvényszéki beszédek érvelésében. Ezt a szerepet világosan mutatja a jogsértés I. könyv 10. fejezetében szereplő meghatározása, amely szerint az a „szándékos és törvényellenes károkozás” (1368b 6–7, vö. 13).⁴⁶

Fölmerül tehát a kérdés, hogy a kár fogalma csakugyan megjelenik-e a minőségek egyikeként a III. könyvben, a jogi érvelés szerkezetének leírásánál. Egy helyütt biztosan: „hogy kárpóoltuk, ha jogsértést követtünk el; ha kárt okozott is, azért becsületes volt; ha fájdalmas is, hasznos; vagy valami más hasonlót” (1416a 11–13). Itt a három beszédajtát jellemző minőségek mindegyike megjelenik egy olyan vitával kapcsolatban, amely egyértelműen jogsértő cselekedetről szól. A fönt már idézett helyeken (1416b 36–1417a 2, 1417a 8–10, b 22–26) azonban már kevésbé egyértelmű, hogy a minőségek vagy a tények kérdéséhez áll-e közelebb a kár,⁴⁷ Aristotelés ugyanakkor nem is azonosítja egyikkel sem.⁴⁸

A kár fogalmának a szerepe ezek szerint túllép a két beszédajta közti határon, azt is példázva ezáltal, hogy Aristotelés hogyan ágyaz be bizonyos fogalmakat különböző összefüggésekbe.

⁴⁴ Ez a fönt már idézett párhuzamos szöveghelyekből is látszik: 1416b 20–21, 1417b 30–32, 34–36.

⁴⁵ Ugyancsak ld. föntebb: 1417a 1–2, 8–10, b 22–26.

⁴⁶ A károkozás mint fogalmi elem a *Nikomachosi etikában* is megjelenik, ld. pl. az 1138a 8–9 azonos definícióját („hogyha törvényellenesen – nem a neki okozott kár miatt – és szándékosan okoz kárt, akkor igazságtalanságot követ el”). Az ellenkező oldal, a *sympheron* is előkerül pl. a törvények szerepéről („vagy a mindenki számára közösen hasznosról rendelkeznek”: 1129b 15), valamint az igazságosságról („az igazságosság [...] a másikra irányul: mert a másik számára hasznosat cselekszi”: 1130a 3–5) szóló állításokban. Ld. továbbá 1132a 4–6: „a károkozás tekintetében a törvény csak a különbségre tekint, és egyenlőként kezeli a feleket, hogyha az egyik igazságtalanságot követ el, a másik pedig elszenvedi, és ha [az egyik] kárt okoz, a másik kárt szenved”.

⁴⁷ A melléknevek, illetve az igék használata alapján sem dönthető el a kérdés (ti. a melléknév inkább minőségre, az ige inkább tényekre utalhat), mert ezek gyakorisága is megegyezik. Igenevek: *beblaphenai é edikékenai* (1417a 1); melléknevek: *mé blaberon einai é mé adikon* (9); ige és határozószó: *hoti uk eblapsen* [...] *é hoti dikaiós* (1417b 25–26). Figyelemreméltó, hogy a törvényszéki beszédek „saját” minőségére főnévi igenévvel (*edikékenai*) utal az első esetben.

⁴⁸ Még a tanácsadó beszédek érveléséről szólva is némiképp relativizálódik a *blaberon* („kárt okozó”) kizárólagosan „minőségi” jellege, amikor Aristotelés azt javasolja, hogy a szónok úgy igyekezzék elhárítani a *diabolét*, ahogyan a „valódi” kérdésekkel kapcsolatban is érvelne: „nem okozott kárt (*blaberon*), vagy nem az illetőnek, vagy nem akkorát” (1416a 7–8). Az a kérdés, hogy valami káros-e valaki számára, alkalmasint a tények/lehetőségek vitáspontjához közelíti.

Itt ismét egy különbséget fedezhetünk föl az I. és a III. könyvre jellemző megközelítés között. Ennek ellenére úgy látszik, hogy ezek a különbségek magyarázhatók egy közös kereten belül (amely a *Rétorika* egységes szemléletét igazolja), ha továbbgondoljuk Braetnak a kétféle leírással kapcsolatos megfigyeléseit. Az I. könyv bevezetésében Aristotelés arra hívja föl a figyelmet, hogy a szónoki beszédnek az észszerű meggyőzés határai között kell mozognia. Ezután a három beszédfajtának és a nekik megfelelő *telos*oknak az elhatárolása jelöli ki azt a célt, amelyre a meggyőzés során törekedni kell. A rétorika lényegi egységét emeli ki a három beszédfajta közös kérdésének a bemutatása. A vitáspontok tehát olyan szöveghelyeken jelennek meg, amelyeken Aristotelés a korábbi rétorikai hagyománnyal kapcsolatban foglal állást, új értelmet adva e hagyomány egyes elemeinek, s beillesztve őket saját elméleti konstrukciójába.

Semmi sem utal arra, hogy Aristotelés ismert volna valamiféle ügyállástant a korábbi szakmunkákból, az attikai szónokok munkáiból azonban egyértelműnek látszik, hogy a vitáspontok azonosítása és kiemelése létező gyakorlat volt.⁴⁹ Ez is a rétorikai hagyomány elemét alkotta tehát, amelyet Aristotelés igyekezett a saját fogalmi eszköztárával földolgozni. A III. könyv a beszédek stílusával (*lexis*) és fölépítésével (*taxis*) foglalkozik, s a vitáspontok az utóbbin belül jelennek meg. A hangsúly az érvek előadásán van, és a kérdések ezzel kapcsolatban jutnak szerephez. Minthogy pedig elemzésükre már az I. könyvben sor került, ennek megismétlését semmi sem indokolná.⁵⁰

Az a szerep, amelyet a „kár” fogalma játszik a törvényszéki beszédek vitáspontjaival kapcsolatban, jól mutatja azt is, hogy a három beszédfajta *telos*ok szerinti megkülönböztetése egyáltalán nem abszolút. Miközben Aristotelés egyenként tárgyalja a vita lehetséges pontjait a különböző beszédfajtáknál, és kiemeli a háromféle beszéd szerkezetbeli különbségeit is, azt sem mulasztja el, hogy rámutasson a köztük lévő kapcsolatokra és párhuzamokra.

3.5. *Nomika zétémata*

A szakirodalom a *stasis*okhoz hasonlóan a *zétémata nomika* jelenlétét is föltételezte a *Rétorikában*, és ennek megfelelően igyekezett is számba venni a lehetséges előzményeket. Aristotelés csakugyan említ ilyen érveket az I. könyv vége felé, a törvényszéki rétorika sajátos *toposai* sorában, a *pisteis atechnoi* kapcsán. Ezen az alapon írja Dieter Matthes 1958-ban megjelent áttekintésében, hogy „a νόμος-ról szóló részben már fölismerhetők a hermagorasi ζητήματα νομικά alapjai – a συλλογισμός kivételével”.⁵¹

Az I. könyv 15. fejezetében Aristotelés a nem mesterségbeli bizonyítások öt fajtáját különbözteti meg: ezek a „törvények, tanúk, szerződések, [rabszolgák] kínzással kicsikart vallomásai, eskük” (1375a 24–25). Mindegyikkel kapcsolatban leírja azokat a *topos*okat, amelyekből kiindulva az illető fajta bizonyíték hitelessége és jelentősége

⁴⁹ Vö. VOLKMANN i. m. 48–49.; NAVARRE i. m. 265–266. Mindketten Lysias XIII. beszédének példájával, valamint Stephen USHER: *Greek Oratory: Tradition and Originality*. Oxford, Oxford University Press, 1999. 61–62., ahol a példa Lysias XII, 34–40., megemlítve még Lysias XIII. és XXIX. beszédét is.

⁵⁰ Vö. MARX i. m. 249.

⁵¹ MATTHES (1958) i. m. 183.

mellett vagy ellen érvelhet a szónok. Az első csoport, a törvények esetében az érvtípusok első csoportján belül négy fajtát különböztet meg: (1) a törvény és az igazságosság, illetve az írott és az íratlan törvény ellentétét, (2) a különböző törvények közti (vagy egy törvényen belüli) ellentmondást, (3) a törvénytöredék többértelműségét, valamint (4) a törvény rendelkezései és a megváltozott körülmények közti feszültséget. Mindezek alapján a szónok képes az írott szabály ellenében érvelni, hogyha az „kedvezőtlen az ügy szempontjából” (1375a 27–28: *enantios tó pragmati*). Az – ügy számára megfelelő – törvény mellett érvelő szónok számára Aristotelész olyan *topos*okat gyűjt össze, amelyek a megalkotott jogszabály alkalmazásának szükségessége mellett szólnak. Ez azt is jelenti, hogy az utóbbiak nem foglalkoznak az ellentmondás vagy a többértelműség kérdéseivel, s közvetlen módon azzal sem, hogy egy adott rendelkezés idejétmúlt-e. Ehelyett igyekeznek rossz színben föltüntetni minden olyan kísérletet, amely a – szónok szerint – kézenfekvő értelmezéstől való eltérésre irányulna, hiszen az olyan, mintha „megpróbálnánk okosabbak lenni az orvosnál”.

Az előzőekben már láttuk, hogy a jogszerűség és jogtalanság *topos*ait, és különösen a méltányosságra vonatkozókat gyakran állítják párhuzamba a *zétémata nomika* vitáspontjaival. Nem is vitás, hogy az az elképzelés, amely szerint „[méltányos] nem a törvényre, hanem a törvényhozóra tekintenünk, s nem a törvényhozó szavára, hanem a szándékára” (1374b 11–13) ugyanarra az alapgondolatra épül, mint a *rhétion kai dianóia* néven említett ügyállás.⁵² Minthogy a szöveghelyen világosan fölismerhető a jogalkotói szándék *topos*a, Matthes a 15. fejezetben (1375a 29–31) a „legjobb megfontolásra” (*gnómé aristé*) tett utalást is ugyanennek a *topos*nak a megjelenéseként értékeli.⁵³ Az Aristotelész által fölsorolt *topos*ok alapján csakugyan fölsorakoztathatók érvek egy kedvezőtlen rendelkezést tartalmazó törvénnyel szemben, például általában az írott jogot támadva, az érvek sorában azonban egyedül a *gnómé té aristé* kifejezés értelmezésével kapcsolatban kerül szóba a szándék kérdése. Azt elmondhatjuk, hogy az *epieikeiára* vagy az íratlan törvényre alapozott érvet egy meghatározás-alapú érv támasztja alá, ebből azonban nem következik, hogy a *gnómé té aristé* is a jogalkotói szándékra (*gnómé*) utalna. Ha szemügyre vesszük az ellentétes álláspont mellett szóló, megfelelő érvet (1375b 16–18), láthatjuk, hogy az ugyanennek a kifejezésnek egy másfajta értelmezését veszi alapul, világossá téve, hogy a bírák „legjobb megfontolásáról” van szó. A *gnómé aristé* meghatározása az, aminek a törvényhozó szándékán kell alapulnia, tehát hogy a kifejezést a szabály szövegébe illesztő jogalkotó hogyan értette – ezt a méltányossági érvek kapcsán is láttuk. Következésképpen csak annyiban tekinthetjük ezt a törvényhozói szándékra alapuló érv példájának, amennyiben a vita résztvevői erre a szándékra hivatkoznak (s legalább egyikük explicit módon), amikor azt fejtegetik, hogy hogyan kell érteni a szöveg egyik fordulátát.

⁵² Vö. Johannes STROUX: *Summum ius summa iniuria*. In: Johannes STROUX: *Römische Rechtswissenschaft und Rhetorik*. Potsdam, Stichnote, 1949. 27., 31. jz. Ld. továbbá a szónokok és egyéb források idevágó szöveghelyeinek gyűjteményét Johannes TRIANTAPHYLLOPOULOSnál: *Das Rechtsdenken der Griechen*. München, Beck, 1985. 156–159., 142. lj.

⁵³ Vö. MATTHES (1958) i. m. 183.

A törvényhozó szándékára történő hivatkozásnak inkább azzal az érvtípussal kapcsolatban van helye, amelyet Aristotelés utolsóként említ a törvény ellenében fölhozhatók között: „ha pedig egyrészt az a helyzet már nem áll fenn, amelyre a törvényt megalkották, a törvény azonban még megvan, akkor meg kell próbálnunk ezt világossá tenni, s ennek segítségével küzdeni a törvénnyel szemben” (1375b 13–15). Ha a szónok leírja a törvény megalkotására alkalmat adó helyzetet, az elvezet a törvényalkotó szándékának a rekonstrukciójához. A definícióhoz képest az egyetlen eltérés, hogy itt egy adott helyzettel (*ta pragmata*) kell szembeállítani, nem pedig a tárgyalt cselekedet valamely jellegzetességével, s így általában szolgáltat érvet a szabály alkalmazhatóságával szemben, nem csak az adott esetre nézve.

Az utóbb említett érvtípusok – ellentmondás, többértelműség, elavultság – közös vonása, hogy mindegyik esetében az ellenérdekű fél által hivatkozott törvénynek az értelmezése a kiindulópont, nem pedig az írott jog érvényének tagadása általában. Ez magyarázatot adhat arra is, hogy Hermagorasz és az őt követőknél miért szerepelnek ugyancsak egy csoportban – jóllehet a *zétémata nomika* megjelenése és későbbi fejlődése alaposabb kutatást igényel.

Aristotelés mindenesetre nem különíti el önálló csoportként ezeket a vitáspontokat, szemben az ügyállástanokkal. A *Rétorikában* egyfelől a *pisteis atechnoi topos*aiként jelennek meg, másfelől azonban szorosan követik a meghatározáson és a méltányosságon alapuló érveket, újabb példáját adva ezzel annak az elrendezésnek, amely a tematikusan kapcsolódó, ám az elméleti osztályozásban máshová tartozó érvtípusokat egymás mellett tárgyalja.